

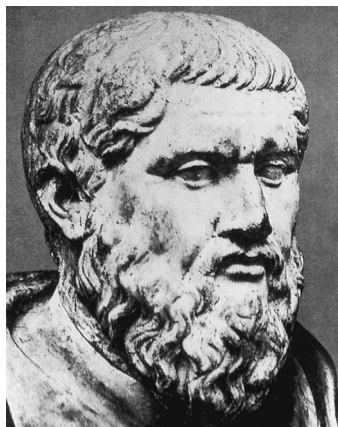
A görög filozófia

Politikai háttér

A peloponnészoszi háború (Kr. e. 431–404), Periklész halála és az örökös belviszályok megrendítették Athén nagyhatalmi állását, szétzilálták demokratikus rendjét. 404-ben a háborúban vereséget szenvedő Athénnek le kell rombolnia városfalait, ki kell szolgáltatnia hajóhadát. Feloszlik a déloszi szövetség is, s a városnak vissza kell fogadnia a száműzött arisztokratákat. A hatalmat 30 zsarnok veszi át, s rémuralmuk elől Thébaiban találnak menedéket az elüldözöttek. Ezek 403-ban visszafoglalják ugyan Athént, a 30 zsarnokot részben kivégzik, részben megfutamítják, ám a politikai gyanakvás légköre megmarad. Az új, demokratikus rendszer szégyenletes, koholt vádak alapján perbe fogja és kivégzi a kor legnagyobb bölcseleit, Szókratészt (Kr. e. 469–399). Ezzel a felháborító kirakatperrel indul az új század Athénben.

Periklész kora nemcsak a demokratikus alkotmány kiteljesedésének időszaka volt, hanem a Kr. e. 5. századot tekinthetjük az antik görög művészetek (irodalom, képzőművészetek) fénykorának is. Ezt a magaslatot soha nem érik el már az ókorban a görögök, de a művészetek hanyatlásával egy időben az új, a 4. század a tudományokat s mindenekelőtt a filozófiai gondolkodást teszi nagygyá, emeli igen magasra.

PLATÓN

Platón.
Római kori márványmásolat

Az antik filozófia legnagyobb alakja, óriása Platón (Kr. e. 427–347). Előkelő arisztokrata családból származott. Nyitva állt volna előtte a politikai karrier is, de fenntartásai voltak a demokráciával szemben, s távol tartotta magát szülővárosa politikai életétől. Mindössze 28 éves volt, amikor mesterét, Szókratészt kivégezték, de egész életét annak szentelte, hogy megörökítse az ő emlékét, s továbbfejlessze az ő bölcséletét.

Kr. e. 388-ban „iskolát” alapított Athén közvetlen közelében, az Akademosz félistenről elnevezett ligetben, az Akadémiát. Valójában inkább együtt gondolkodó és együtt tanuló ifjak életközössége volt ez Platón irányítása alatt. (Az Akadémia Platón halála után még 900 évig létezett, csak 529-ben tiltotta be további működését I. Justinianus császár.)

Platón hatalmas filozófiai életművet hagyott maga után (összes műveit három vaskos kötetben adták ki magyarul 1984-ben). Írásai nem csupán filozófiájának rögzítései, hanem nagyszerű szépirodalmi alkotások is egyben. Már az ókorban Homérosszal tartották egyenrangúnak, s későbbi csodálói költő-filozófusnak nevezték.

Platón sajátos műfaja – e műfaj első és ilyen művészi fokon soha meg nem ismételt megvalósulása – a *filozófiai párbeszéd*. A szépirodalomhoz kapcsolja műveit a dialógusok könnyed bája, természetessége, elegáns szellemessége. Nem elvont filozófiai tételek megszemélyesítéséről van szó, a vitapartnerek hús-vér emberek, alakjait Platón egy drámaíró művészetével teremti meg, mindegyik külön-külön, önálló karakterrel jellemzett egyén. A párbeszédnek színhelye mindig Athén. Platónnak 34 filozófiai dialógusa van.

Szókratész védőbeszéde

Platón húszéves korában csatlakozott Szókratész köréhez. Az a nyolc év, amit vele tölthetett, meghatározó élményévé vált. Minden írásának – az egy *Törvények* kivételével – Szókratész a főszereplője: vele mondatja el a maga filozófiai gondolatait is.

Szókratész soha nem írt semmit, hatása mégis rendkívül nagy volt. Egész élete az athéni utcák és piacterek nyilvánosságában bölcseledő beszélgetések között telt el. Filozófiai vizsgálódásainak középpontjában mindig az ember állott, az embert akarta erényre nevelni. Egész gondolkodásmódját áthatotta a pedagógiai optimizmus, az erény taníthatósága: rendületlenül hitte, ha valaki valóban fölismeri az igazságot, az erényt, akkor aszerint fog cselekedni is. Sajátos kérdeve kifejtő módszerével vezette rá beszélgetőtársait az igazság keresésére, a fogalmak tisztázására és rendszerezésére. Elsősorban az erkölcsi igazságok érdekelték: mi a bátorság, a józan mértéktartás, az igazságosság, a bölcsesség, egyáltalán mi maga az erény?

Roppant szerény volt: nem bölcsnek nevezte magát, csak a bölcsesség kedvelőjének (filozofosz). Meggyőződéséeként vallotta, hogy a jó embert sem életében, sem halálában nem érheti semmi igazi rossz, a silányabb ember nem árthat a derekabbnak. Megölheti ugyan, száműzheti vagy megfoszthatja polgári jogaitól, de ártani nem árthat neki. Mert nem a halál a legnagyobb baj, a legfőbb rossz, hanem a becstelen élet, a bűn, az igazságtalanság elkövetése.

Platónnak fiatalkori (talán legelső) irodalmi alkotása az *Apologia*, *Szókratész védőbeszéde*. Olyan eleven, friss és természetes, hogy első olvasásra teljesen azt a benyomást kelti, mintha ez szóról szóra a bírák előtt védekező Szókratész valódi beszéde volna. Az alaposabb vizsgálat azonban könnyen kimutatja, hogy ez a legapróbb részletekig a legnagyobb művészi tudatossággal kidolgozott beszéd (tehát nem a bíróság előtt elmondott rögtönzés), s Szókratész egész életének, filozófiai működésének kimunkált jellemzését adja. Platón barátaival együtt részt vett a bírósági tárgyaláson, végighallgatta idős mestere védekezését, s igazi bravúrral úgy alkotta meg az *Apológiát*, hogy ragaszkodott is az elhangzott beszédhez, de egyúttal bővítésekkel, elhallgatásokkal Szókratész teljes jellemképévé tágította.

Kr. e. 399-ben primitív koholmányok alapján állították az 501 tagú törvényszék elé Szókratészt. A vádiratot egy *Melétosz* nevű, jelentéktelen fiatal költő, *Anütosz*, az athéni demokrata párt egyik vezető egyénisége és *Lükón*, egy alig ismert rétor írta alá. A vád szerint Szókratész az istentagadás bűnébe esett, mert nem tiszteli az állam isteneit, új isteni lényeket hoz be, s megrontja az ifjúságot. A vádlók javaslata halálbüntetés volt.

Az *Apologia* három különböző terjedelmű részből áll. Az első – a leghosszabb – beszéd, mely megelőzte a bűnösség kimondását, a tulajdonképpeni védekezés. Ebben – Melétosz-szal élénk vitát is folytatva – a vádak tárgyi és logikai képtelenségét bizonyítja, illetve azt, hogy a mostani hazug vádak bizo-

nyos régi rágalmakból fakadnak. Ezeknek az alapja egy régi történet: az egyik barátja Delphoiba ment, és megkérdezte, hogy van-e bölcsebb ember Szókratésznél. A Püthia erre azt válaszolta, hogy a világon senki sem bölcsebb nála. Szókratész – nagy szerénységében – nem akart, nem mert hitelt adni a jóslat kijelentésének, s ezt úgy igyekezett megcáfolni, hogy vizsgálgatni kezdte a magánál bölcsebbnek látszó vagy bölcsebbnek mondott embereket. Először az államférfiakat kereste fel, aztán a költőket és a kézműveseket, s ezeket kérdéseivel megvizsgálva rájött, hogy mégis igaza van a delphoi jóslat szavának: valóban ő a legbölcsebb ember. Valamennyi megvizsgált emberről kiderült ugyanis, hogy bár mindenféle látszólagos tudással büszkélkednek, valójában tudatlanok. Szókratész ezzel szemben **tudja magáról, hogy semmit sem tud**, a többiek azonban még ezt sem tudják. Ezzel a negatív előjelű tudással különb és több ő másoknál. Az pedig természetes, hogy mindazok, akikről bebizonyosodott tudatlanságuk, az ironikus és leleplező kérdésekkel nevetségessé vált közismert személyek az idős filozófus ellenségeivé lettek. Az ifjúság szívesen kísérte Szókratészt „embervizsgáló” útjain, s ők maguk is kedvet kaptak hasonló beszélgetésekhez. A kifaggatott és felsült „bölcsek” ezért haragjukban azt híresztelték, hogy megrontja az ifjúságot.

Az *Apologia* második egysége akkor hangzott el, mikor a bíróság csekély szavazattöbbséggel kimondta a bűnösséget. Melétoszék halálbüntetést kértek, s a vádlottnak is ellenajánlatot kellett tennie (pl. ítéljék száműzésre). Szókratész itt azt fejtegeti, hogy nem büntetést, hanem jutalmat érdemel a városnak tett szolgálataiért, hiszen az csak az emberek, polgártársai javát szolgálja, ha vele az erényről beszélgethetnek. Azt javasolja, hogy a város a prütaneionban ingyen ellátást adjon neki. – Ez a „szerénytelennek”, „kihívónak” látszó javaslat a bírák nagy részét felháborította, s most már nagyobb szótöbbséggel ítélték halálra Szókratészt.

A védőbeszéd harmadik része a halálbüntetés kimondása utáni felszólalás. Először azokhoz fordul, akik a halálára szavaztak. Azt fejtegeti, hogy azért a kis időért, ami az életéből hátravan, kár volt jó hírüket kockára tenni s magukat rossz hírbe keverni. Előrehaladott kora miatt a természet rendje szerint az ő közreműködésük nélkül is távozott volna az élők sorából.

Ezután a felmentésére szavazó bírákhoz szól (őket nevezi először és egyedül „bíráknak”, mert ragaszkodtak az igazsághoz). Szívesen beszélgetne velük még tovább is, de a még megmaradt kis időben azt kívánja bebizonyítani nekik, hogy „*a halál valami jó*”.

Az állam egyes kiváló polgárait – különös és nagy kitüntetésképpen – azzal jutalmazta, hogy a prütaneionban az idegen követekkel s az állam vendégeivel együtt államköltségen étkezhettek.

„Mert két dolog közül egyvalami a halál: vagy abból áll, hogy a megholt semmivé lesz és egyáltalán semmit sem érzékel már, vagy pedig – ahogy mondani szokták – abból, hogy a lélek itteni helyét egy más hellyel váltja fel és máshová költözik. És ha semmi érzékelése sincs, hanem olyan, mint az álom, amelyben alvás közben még álmoképeket sem látni, hiszen akkor csodálatos nyereség a halál... Ha pedig a halál valamiféle elköltözés innen egy másik helyre, és igaz, amit mondanak, hogy ott vannak mind a megholtak, akkor mi lehetne ennél nagyobb jó, bírák?”

Platón a *Phaidón* című dialógusban számol be Szókratész haláláról: utolsó óráiban barátaival együtt a lélek halhatatlanságáról elmélkedett, majd mosolyogva vette át a mérget, s a kelyhet nagyon nyugodtan, egyhuzamban kiitta.

Végül arra kéri őket, legyenek meggyőződve, „*hogy a jó emberrel nem történetik rossz sem életében, sem halálában*”. A következő megható és megszívlelendő szavakkal zárul az **Apológia**:

„*De ideje már, hogy távozzunk. Én halni indulok, ti élni; de hogy kettőnk közül melyik megy jobb sors elé, az mindenki előtt rejtve van, kivéve az istent.*”
(Devecseri Gábor fordítása)

Az idea-tan

Szókratész filozófiájának továbbfejlesztése Platón idea-tanában jelentkezik elsősorban. Ennek lényege az a feltételezés, hogy léteznek öröktől való, az embertől független ideák, melyek a dolgoknak örök szellemi lényegét, ősalakját, tiszta eszméjét jelentik. Ezek az ideák mentesek a konkrét dolgok egyedi vonásaitól, ősképei az érzékelés számára adott, csupán árnyképeként felfogandó dolgoknak.

Az idea-tant világitja meg Platón *Állam* című művének 7. könyvében leírt híres hasonlatával. Az emberek úgy élnek, mint akiket egy barlangban a barlang szájának hátat fordítva leláncoltak. A barlang nyílásától távolabb, a leláncolt emberek háta mögött nagy tűz ég, s közben a barlang előtt különböző alakok, más-más tárgyak vonulnak el. Ezek árnyképei a barlang szemközti falára vetődnek. A szegény barlanglakók, kik leláncolva még csak meg sem fordulhatnak, ezeket az árnyképeket tartják valóságnak. Ha valaki közülük letépve láncait megfordulna, a fény sokáig elvakítaná a szemét, s csak hosszabb idő után ismerné fel a tárgyak, alakok igazi mivoltát, az ideákat. Ilyen az a filozófus, aki kemény és nehéz vizsgálódó munka után le tudja rázni az érzékek (érzékszervek) látszatismereteit, s a lélek szemével látja meg az igazságot, az igazi valóságot.

A platóni idealizmusból fakad az az ismeretelméleti felfogás, hogy a **megismerés** voltaképpen **anamnészis**, **viszsaemlékezés**, amelyet a földi tapasztalat vált ki, de amely végső soron az ideára irányul. Platón úgy gondolja, hogy az ideák ismerete lelkünkben már születésünk előtt megvan, s ezekre az ideákra a konkrét érzékelés tapasztalatai nyomán csupán „viszsaemlékezünk”.

Állam

Állam című hatalmas munkájában az ideák szerint berendezett, tehát „ideális” állam utópiáját dolgozta ki, ahol mindenben az igazságosság uralkodik. A „tökéletes” állam élén a filozófusok állnak, mert csak ők tudják az államot a helyes eszmények felé vezetni. Az örök alkotják a rendfenntartó és végrehajtó társadalmi réteget. Ezek köztöttségek között, közösségben, saját családi élet és vagyon nélkül élnek, hogy semmiféle egyéni érdek ne tántorítsa el őket feladatuktól. Végül a többiek, a tanulatlan néptömeg éli mindennapi életét, iparral, kereskedelemmel és földműveléssel foglalkozik. Itt megmarad a család és a magántulajdon is.

Sajátos ellentmondás, hogy Platón, ez a nagy művész, milyen ellenséges és elutasító a művészetekkel szemben. A művészetek az életet, a természetet, az emberi dolgokat „utánozzák” – állapítja meg. Ha az érzékelhető dolgok csupán árnyképei az ideáknak, akkor a művészetek csak az utánzatok utánzására vállalkozhatnak, ezzel pedig elterelik az embereket az igazság megtalálásától. Államából száműzi a művészeteket, mert ezek érzelmeikkel fölöslegesen felbolygatják az állampolgárok lelkét.

Az igazságnak tartozunk azzal a megjegyzéssel, hogy Platón **Állama** minden zsenialitása ellenére nagyon is kettős élű munka: a zsarnokság igazolására is könnyű felhasználni.

Platón legnagyobb tanítványa *Arisztotelész* (Kr. e. 384–322). *Poétika* című híres művéből már több részletet idéztünk.